

نقش و قف

در ماندگاری آثار تاریخی

و هویت ملی

مؤلف: ایرج آقاملایی

آقاملائی، ایرج: ۱۳۳۶.
نقش وقف در ماندگاری آثار تاریخی و هویت ملی / مؤلف ایرج آقاملائی.. مشهد: بنیاد پژوهشهای
اسلامی، ۱۳۹۳.
۳۵۴ ص.

ISBN 978-964-971-840-8

فیبیا
۱. وقف. ۲. وقف. ایران. تاریخ. الف. بنیاد پژوهشهای اسلامی. ب. عنوان.
۱۳۹۳ / ۱۷ / ۲ / ۱۹۳ BP
۲۹۷ / ۳۷۲
۳۶۱۷۱۳۴
کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

نقش وقف

در ماندگاری آثار تاریخی و هویت ملی

مؤلف: ایرج آقاملائی

ویرایش علمی و ادبی: سید ابوالقاسم موسوی، عبدالحسین یداللهی

چاپ اول: ۱۳۹۳ / ۱۰۰۰ نسخه، وزیری

قیمت: ۱۴۲۰۰۰ ریال

چاپ دقت

بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: صندوق پستی ۹۱۷۳۵-۴۶۶

مراکز توزیع:

تلفن و دورنگار واحد فروش بنیاد پژوهشهای اسلامی: ۳۲۲۳۰۸۰۳

فروشگاه‌های کتاب بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: ۳۲۲۳۳۹۲۳، قم: ۳۷۷۳۳۰۲۹

www.islamic-rf.ir

info@islamic-rf.ir

حق چاپ محفوظ است

فهرست مطالب

پیشگفتار	۷
----------	---

فصل اول

مقدمه‌ای بر معنای وقف و تاریخچه پیدایش وقف

۶۲-۱۱

۱-۱- معانی واژه وقف	۱۳
۱-۲- توصیه‌های دینی و اهداف عالیه انسانی، عاملی برای پیدایش وقف	۱۷
۱-۳- سیر تاریخی وقف	۲۶
۱-۴- سنت وقف در جامعه ایرانی	۳۲
۱-۵- وقف بعد از اسلام	۳۹

فصل دوم

مال و انواع آن

۹۶-۶۳

۲-۱- تعریف لغوی و اصطلاحی مال	۶۵
۲-۲- انواع مال	۶۷
۲-۳- مال مادی و غیرمادی	۶۷
۲-۴- انواع مال در وقف	۶۸
۲-۵- اموال وقفی منقول و غیرمنقول	۷۰
۲-۶- وقف انتفاع و منفعت	۷۱

وقف انتفاع	۷۱
وقف منفعت	۷۲
۲-۷ ویژگی‌های مال موقوفه	۷۳
۲-۷-۱ رابطه وقف با ماندگاری (ماهیت مال موقوفه و ماندگاری عین و استمرار منفعت آن)	۸۶

فصل سوم

دلایل و عوامل مؤثر در ماندگاری آثار وقفی

۹۷-۱۵۶

۳-۱ مقدمه	۹۹
۳-۲ علم و دانش، زمینه‌ساز آثار ماندگار تاریخی وقفی	۱۱۰
۳-۳ اصل نیاز، عاملی برای ماندگاری	۱۲۱
۳-۴ نگاه به حیات جاوید، به عنوان مشوقی برای ماندگاری آثار وقفی	۱۲۶
۳-۵ قوانین عاملی برای ماندگاری آثار وقفی	۱۳۴
۳-۶ احکام شرعی نشانگر ماهیت مؤید بودن مال موقوفه	۱۴۴
۳-۷ فتواهای شرعی ضامن حفظ و ماندگاری مال موقوفه	۱۴۶
۳-۸ سبک ساخت و طراحی، عاملی برای ماندگاری آثار وقفی	۱۴۹
۳-۹ وقف خاص، عاملی مهم در ماندگاری آثار	۱۵۱

فصل چهارم

انواع بناهای وقفی ماندگار شکل‌گیری بناهای ماندگار وقفی

۱۵۷- ۲۳۸

۴-۱ مساجد	۱۶۶
۴-۲ بیمارستان‌ها	۱۷۱
۴-۳ مدارس	۱۷۳

۴-۴	آب‌انبارها، پل‌ها، سدها و سقاخانه‌ها	۱۸۱
۴-۵	حمام	۱۸۷
۴-۶	مصلّا	۱۹۱
۴-۷	تکایا و حسینیه‌ها	۱۹۴
۴-۸	بازار	۱۹۷
۴-۹	آرامگاه‌ها، مزارات، بقاع متبرکه	۲۰۱
۴-۱۰	خانقاه	۲۰۶
	تصاویری از خانقاه‌ها و مراکز مورد احترام در خراسان	۲۱۱
۴-۱۱	مجمع‌های وقفی	۲۱۳
۴-۱۲	قدمگاه‌ها	۲۱۳
۴-۱۳	کاروان‌سرا	۲۱۶
۴-۱۴	رباط‌ها	۲۲۰
۴-۱۵	خیرات‌ها	۲۲۲
۴-۱۶	زاویه‌ها	۲۲۴
۴-۱۷	سایر موقوفات ماندگار	۲۲۵
۴-۱۷-۱	سنگاب یا سنگابه	۲۲۵
۴-۱۷-۲	منبر	۲۲۸
۴-۱۷-۳	درهای چوبی	۲۲۸
۴-۱۷-۴	مراکز تفریحی و دیدنی	۲۳۰
۴-۱۷-۵	وقف آب، قنات و چاه آب	۲۳۱

فصل پنجم

آثار تاریخی ماندگار و رابطه آن با شکل‌گیری هویت ملی

۲۳۹- ۲۶۴

آثار تاریخی ماندگار و رابطه آن با شکل‌گیری هویت ملی	۲۴۱
---	-----

فصل ششم

نگاهی به فرهنگ و تمدن و رابطه وقف با فرهنگ و تمدن به عنوان یک عامل فرهنگی ماندگار

۲۶۵ - ۳۳۶

۱-۶- نگاه‌های به مفهوم فرهنگ و تمدن	۲۶۷
۲-۶- رابطه زبان با فرهنگ و تمدن	۲۷۲
۳-۶- خط و نقش آن در شکل‌گیری فرهنگ و تمدن	۲۷۳
۴-۶- دین و نقش آن در شکل‌گیری تمدن و فرهنگ	۲۷۴
۵-۶- هنر و نقش آن در شکوفایی فرهنگ و تمدن	۲۷۸
۶-۶- حکومت و قانون، عاملی در پیدایش فرهنگ و تمدن	۲۸۳
۷-۶- اقتصاد و تأثیر آن بر فرهنگ و تمدن	۲۸۶
۸-۶- رابطه وقف با فرهنگ و تمدن	۲۸۷
۹-۶- رابطه دولت با فرهنگ و وقف	۲۹۰
۱۰-۶- رابطه قانون با وقف	۳۰۵
۱۱-۶- رابطه دین با وقف	۳۰۹
۱۲-۶- وقف، کتاب، عاملی برای گسترش فرهنگ و تمدن	۳۱۴
۱۳-۶- ادبیات وقف، نمادی از فرهنگ و تمدن	۳۲۰
۱۴-۶- هنر و رابطه آن با وقف	۳۲۴
منابع و مآخذ	۳۳۷
الف - کتب	۳۳۷
ب - مجلات	۳۴۸
ج - پایان‌نامه‌ها	۳۵۱

پیشگفتار

بررسی و شناخت فرهنگ و سنت‌های هر ملّتی، برای ساکنان آن مرز و بوم، تداعی بخش نوعی خودشناسی و بوم‌شناسی است. آگاهی از ساختار، منابع فرهنگی و ریشه‌های هستی بخش آن، موجودیت و هویت ملی مردمان آن جامعه و سرزمین محسوب می‌شود، به ویژه ملّتی که از تمدّتی کهن، ریشه‌دار و تأثیرگذار برخوردار باشد؛ چرا که ساکنان این سرزمین‌ها دارای فرهنگی پویا و دیرینه می‌باشند و توانسته‌اند با خلق آثاری ماندگار، سهمی ارزشمند در انتقال، تغییر و تحوّل فرهنگ و تمدّن بشری ایفا کنند. این مهم، در بررسی سوابق فرهنگی و تمدّتی، مورد تأیید و تصدیق بسیاری از اندیشمندان جهان واقع شده است؛ زیرا ساکنان در چنین اقلیمی، به دلیل موقعیت جغرافیایی و استراتژیکی‌ای که در تاریخ داشته‌اند، توانسته‌اند در سیر حرکت فرهنگی بشری، نقش‌آفرینی نمایند و فرهنگ و تمدّن ماندگاری را در کنار سایر فرهنگ‌ها و تمدّن‌ها به دنیا معرفی کنند.

خواست انسانی، نیازها، گرایش‌ها و کشش‌های اجتماعی باعث شده که انسان، به سمت مدنیت، دانش، خلق آداب و عادات، ایجاد احکام، قوانین اقتصادی، حقوقی و اجتماعی گام بردارد و این نیازها هر کدام، فرصتی برای او فراهم کرده تا حیات خویش را دنبال کند و آثار ماندگاری را بیافریند و

نام خویش را جاودانه سازد.

افزون بر این، هر انسانی در طول حیات خویش، دارای جهان‌بینی خاصی است که این امر نقش مهمی در ساختار زندگی، رشد و تعالی فرهنگ و تمدن بشری داشته است. تحولات فکری و زیست‌محیطی و نوع ساختار جهان‌بینی حاکم بر انسان در تاریخ زندگی او به پیدایش فرهنگ و تمدن منجر شده است. ایرانیان نیز همچون دیگر اقوام، در طول زندگی خویش دارای جهان‌بینی بوده‌اند و در مقایسه با دیگران، نگاهی خاص به پدیده‌های هستی و اندیشه‌های معنوی داشته‌اند و با این دیدگاه، فرهنگ خاصی را ایجاد کرده و ماندگار ساخته‌اند.

از سوی دیگر، انسان به کمک اندیشه خود، برای رسیدن به هدف‌های مادی و معنوی با کمک ابزارهای مختلف، پیوسته در جهت ماندگاری گام برداشته و در پناه این ابزار، زندگی مادی خویش را شکلی عینی بخشیده و بر آن پایه، آینده‌ای را برای خود ترسیم کرده است. هنر، اندیشه، ذهن خلاق و نیازهای اجتماعی از عوامل گوناگونی است که با انسان همراهی کرده تا انسان بتواند اهداف بلند خویش را نهادینه سازد و دستاوردهایی را در زمان حیات خویش بر جای گذارد. با مطالعه سیر زندگی انسان در طول تاریخ، به ویژه از زمانی که انسان با تکیه بر خود و توانایی‌های ذاتی گوناگونش به خلق مدنیت و آثار مدنی پرداخته است، می‌توان نمادها و ساخته‌های ناشی از اندیشه و دست بشر را به خوبی بررسی و تحقیق کرد. هنر، معماری، قلم و کتاب، روابط انسانی، شهر و شهرسازی، روستا و هر آنچه که حکایتگر زندگی اجتماعی انسان است، همگی پیوند و ریشه در زندگی انسان دارد که به سرانجام رسیده و در نهایت ماندگار شده است.

ایرانیان ساکن در فلات ایران نیز، برای زندگی راهی را برگزیده و در

کنار خواسته‌های انسانی به خلق آثاری ماندگار پرداخته و با کمک اندیشه دینی و ملی خویش، به هویت جمعی و ملی مشخصی رسیده‌اند. عوامل گوناگونی، ایرانیان و دیگر ملت‌ها را برای خلق آثار فرهنگی و تمدنی ماندگار و هویت‌ساز باری داده است که یکی از این عوامل می‌تواند روی آوردن به وقف اموال و سنت‌های ماندگار باشد، که آثار و نمادهای آن را در جای‌جای ایران به شکل‌های مختلفی می‌توان دید. از این رو شناساندن جایگاه سنت وقف، به عنوان یک عامل تمدنی تأثیرگذار و معرفی جلوه‌های گوناگون ناشی از آن و عناصر باارزش آن، نموداری برای شناسایی تاریخ، فرهنگ و تمدن ساکنان این سرزمین به شمار می‌رود و آگاه ساختن و آگاهی دادن از سیر تاریخی آن و ویژگی‌های برجسته‌اش، گامی در جهت معرفی فضایل انسانی، علمی و اخلاقی مردمان خیرخواه و نیک‌اندیشی است که در راه وقف و خلق آثاری ماندگار کوشیده‌اند. پژوهش‌هایی از این قبیل، می‌تواند جلوه‌گاه و جلوه‌گر هنر هنرمندان و عاشقان به زیبایی و روش‌ها و سنت‌های نیک اجتماعی باشد؛ چرا که ایرانیان، در تاریخ زندگی اجتماعی خویش، نیکی، نیکوکاری و کمک به هموع را همواره ستوده و بر آن اصرار ورزیده‌اند.

در گوشه و کنار این سرزمین، آثار فرهنگی و تمدنی ماندگار فراوانی وجود دارد. به طور کلی می‌توان گفت، هر جا اثری ماندگار خودنمایی کند، پدیده وقف نیز در کنار آن هنرنمایی می‌کند؛ هر جا ارزش و هنری جلوه‌گری کند، نشانه‌هایی از وقف و نامی از واقفان آن نیز خودنمایی می‌کند؛ هر جا روح پرستش و راز و نیازی وجود دارد، ثمره‌ای از وقف هم دیده می‌شود و هر جا نیاز و نیازمندی وجود دارد، پدیده وقف و یاد واقفی دیده می‌شود. همچنین احکام و قوانینی برای آن تدوین شده که به آن

ماندگاری و تداوم داده است.

هدف این پژوهش آن است که به تبیین نقش وقف در خلق و ماندگاری آثار تاریخی بپردازد و تبیین کند که وقف چگونه در تاریخ مسیری هدمند را پیموده و هویتی ماندگار و ملی را باعث شده و آثاری جاودان را شکل بخشیده است؛ بنابراین توضیح و تبیین نقش وقف در ماندگاری آثار تاریخی می‌تواند پاسخی به این پرسش باشد که چگونه وقف توانسته است در طول تاریخ، این همه آثار را خلق نماید و ماندگار سازد. رسیدن به این پاسخ، نیازمند پژوهشی جامع و گسترده است؛ از این رو در این پژوهش کوشیده شده تا برای رسیدن به این مهم، گام‌هایی برداشته شود.

این اثر، طرح پژوهشی مصوب شورای پژوهشی اداره کل اوقاف و امور خیریه استان خراسان رضوی بود که در سال ۱۳۸۴ به تصویب رسید و اکنون با بازنگری اساسی و تغییرات به زیور طبع آراسته گردیده است.

بر خود واجب می‌دانم که از جناب عبدالرضا امیر شیبانی، صاحب نظر در امور وقف، قدردانی و سپاسگزاری کنم. این گردآوری و تدوین با راهنمایی و مشورت ایشان به انجام رسید؛ مکرر اثر را مطالعه و بازخوانی نموده و توضیحاتی را اضافه کرده‌اند، به ویژه توضیحات فقهی و حقوقی و مالی وقف به راهنمایی ایشان بوده است. برای ایشان طول عمر با عزت و سلامتی از خداوند بزرگ آرزومندم. سرانجام، بر خود لازم می‌دانم از بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی قدردانی کنم که با همکاری و بازخوانی و ویراستاری مجدد این عزیزان کتاب حاضر به مرحله چاپ رسید و در اختیار خوانندگان قرار گرفت.